

SETTAR CABBAR, *Kurtuluş Yolunda*. Yayınlayanlar: A. Sumru Özsoy, Claus Schönig, Esra Karabacak. İstanbul 2000. Orient-Institut der DMG, İstanbul, ISBN 3-515-07035-4; 335 s.

Türkistan sahasındaki insanların geçmişi, uzun bir zaman kendi iç gelişmeleriyle devam etmiş, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Rusya Çarlığı'nın etkisine girmiştir. Dünyayı kendi aralarında, çeşitli idaralar altında paylaşan Avrupa devletleri, Türkistan sahasında Rusya'nın etkili olmasına ses etmemişlerdir. Ruslar, öteki Avrupalılar gibi kimi zaman medeniyet=civilization adına bu sahalara el koymuşlardır.

Türkistan, XIX. yüzyıl sonlarında siyasi bakımdan birliğini kaybetse de, bir kavram olarak etkinliğini korumuştur. Hatta bu etkinlik, 1924'lere kadar devam etmiştir. Bu senede, Türkistan buraya hakim olan Sovyet idaresi devrinde kaldırılmış, boyları=kabileleri esas alan bir siyasi teşkilatlanma getirilmiştir. Böylece Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan terimleri zaman içinde ortaya çıkmış ve çıkacaklardır. Buna karşılık tarihi kökleri olan Hive veya Harezm Halk Cumhuriyeti gibi kavramlar yaşatılmamıştır.

1917 Şubat ve Ekim ihtilalleri sonrasında, Rusya sahasında, kısa bir süre için de olsa esen hürriyet rüzgârı, sonucunda Türkistan'ın yeni idaresi 1920'lerde 150 kadar genci Batı (Türkiye ve Almanya)'ya tahsile göndermiştir. Vaktiyle Osmanlı Devleti de Avrupa'ya öğrenci göndermesini hızlandırmış idi. İşte Taşkent idaresinin Avrupa'ya gönderdiği ve bazılarını bir vesile ile bildiğimiz Türkistanlı gençlerden birisi *Settar Cabbar*'dır.

Settar Cabbar, Almanya'daki kimya öğretimini tamamlamış, fakat ülkesindeki gelişmelerden de çok etkilenmiştir. Muhtemelen *Türk* kavramı ile yakından bağlantılı diye *Türkistan* kavramının kaybolmasına üzülmektedir. Onun bu yöndeki çabalarının gelecek araştırmalarda biraz daha gün ışığına çıkması beklenir. Bu yıllarda İstanbul'dan iktisat okumak üzere gelen Hayri Tokay ile birlikte bir eser hazırlarlar. Böylece, günümüzdeki Özbek Türkçesiyle İstanbul Türkçesi karışımı bir metin ortaya çıkar. Burada eseri hazırlayanlar, günümüzde Türkistan halkına verilmeyen *Türk* kavramını, yazarın rahatça kullanmasına müdahale etmemişlerdir. Çünkü, bazı bilim adamları ve çevreler kabul etmese de, gerçek budur.

Settar Cabbar söylemiş, Hayri Tokay önce el yazısı ile tesbit etmiş, sonra da çalıştıkları enstitüdeki daktilo makinesiyle metni yazmışlardır. Elimizdeki metin, işte bu daktilo edilmiş şekildedir. Yazar olarak, Settar Cabbar kendisine *Subutay* mahlasını seçmiştir. Almanca makaleden öğrendiğimize göre başta bir de Arslan bulunmaktadır.

Tipki basımı ve İngilizce çevirisi verilen metnin dil özellikleri ile ilgili geniş bir giriş eserin başında yer almaktadır (s. 11-89).

11.3.1931 Berlin'de kaleme alınan Kurtuluş Yolunda, 103 yaprak, yani sahifedir. Üç bölüm ve "Koşumca" denilen Eklerden oluşmaktadır. Ancak Koşumca'nın malzemesi yoktur.

Birinci Bölüm "Türkistan'da yeni Şairler" başlığını taşıyor. Bir "Başlangıç" sonrasında, önce daha eski kuşaktan *Miri*, *Siddiki*, *Soğu-zade*, *Hamza Hekimzade* ve *Tevalla* anlatılmaktadır. Yeni kuşak şairler ise *Fitret* ile başlıyor. *Batu*, *Elbek*, *Çolpan* ve *Magcan* ile devam ediyor. Eserin en hacimli kesimi burası olup, her şair için sırasıyla, 17, 8, 9, 19, 6 sahife bilgi veriliyor.

Gerçi bunların önemli bir kesimi şiirlerin aktarılmasıdır; fakat yine de dikkati değer yeni bilgiler verilmektedir.

Settar Cabbar, Taşkent merkez olmak üzere Türkistan birliği fikrini benimsemiştir. Günümüzde "Kazak Türklerinin büyük şairi" diye tanımlanan (Ferhat Tamir, *Mağcan Cumabayev Ölenderi (Mağcan Cumabayulı'nın Şiirleri)*, Ankara 1993, s. 143) *Mağcan Cumabayı* da eserine alır. Hatta bu vesile ile şöyle der: "Türkistan'da Türk ili oturak ve köcebe olarak ikiye bölünür. Şimdiye kadar gördüğümüz şairler hep oturak Türkleri idi, yani şimdi Özbek adlananlardır. Cumabay ise Türkistan'ın köcebe, yani Kazak Türklerindedir. Eskiden bütün Türkler "Çağatayca" adlanan umumi Türkçe de yazar idiler" (s. 230, ing. 231).

Settar Cabbar, Mağcan'ın Türkiye Türklerine hitaben yazdığı şiirini de eserinde alır. "Anadolu istiklal vuruşunda iken Cumabay'ın Türkiye'deki milletdaşlarına hitaben aşağıdaki şiiri de çok güzel ve samimidir":

Alisdagi bavrıma/*Uzaktaki Kardeşime*

Alılda avur azab cikken bavrım / *Uzakta ağır azap çeken kardeşim*
Kavurgan baycecektek bavrım / *Solmuş çiçek gibi kuruyan kardeşim (237)*
... (Türkiye Türkçesi F. Tamir'den, s. 120).

Kazak Cumabay'dan başka, Türkmen Cüneyd Han'ı da Türkistan'ın istiklali için mücadele eden Basmacı önderleri arasında anar (s. 244, ing. 245).

İkinci Bölüm "Basmacı ve Türküleri" adını taşır. Türkistan millî mücadelesi için girişilen harekete katılan ve nedense Ruslar tarafından "yol kesici, ev-köy basıcı" gibi adlandırılan Basmacılar burada, *Türk istiklalcileri* diye heyecanla anlatılır. O, "elde silahla Türkistan'ı Ruslardan temizlemek isteyen Türk istiklalcilerini Ruslar dünyaya "Basmacı", yani haydut olarak tanıtmak istediler" diyor (s. 244, ing. 245). Settar Cabbar iki Basmacı reisinden sitayişle söz ediyor. İbrahim Lakay ve Cüneyd Han.

Eserin dikkate değer bir yönü, 1916 büyük isyanı ile ilgili verdiği bilgilerdir. Savaş sırasında ve bir müttefik ülkede görüldüğünden nedense İngiliz-Fransız kaynaklarına yeterince yansımaya bu hareketi, bir Alman gözlemcisinden ayrıntılı olarak yazmaktadır. Bu isyan gerçekte çok büyük boyutlu olmuştur. T. Baykara'nın Kırgızistan'da iken bir vesile ile öğrendiğine göre mesela Kırgızların nerede ise yarısı bu isyanda kırılmıştır. Türkistan'daki büyük harekete, sonraki Basmacı hareketinin de kökü gibidir. Settar Cabbar, Basmacılardan gelecekteki Türkistan millî ordusunun doğacağından ümitlidir.

Settar Cabbar'ın söz ettiği Basmacı Türkülerini, Basmacı hareketinin içinde olan Zeki Velidi Togan'ın *Haturalar* (2. baskı Ankara, 1999, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 371)'ında da geçen türkü, 277 nci sahifede şöyle kaydedilmiştir:

Togan	Settar Cabbar (s. 277)
Bu taşlarda kim yatqan u	Bu taşlarda kim yatqan
Asker balalar yatqan	Asker balalar yatqan.. aman-aman!
Bağırına taş batıp	Yanbaşığa taş batıp..
İli için can atqan	Oruslerge ok atgan! ...aman-aman.

Eserin üçüncü bölümü, "Edebiyat Hegemonisi Ustide Güreş" başlığını taşıyor ve edebiyatın Sovyetleşmesi üzerindeki mücadeleyi belirtiyor. Türkistan'daki proleter edebiyat yaratma faaliyetleri ve ünlü şairlerden bu yolda yararlanmaya çalışmaktadırlar. Ancak bu çabaları neticesiz ka-

lacaktır, diyor. Edebiyatın büyük önemi ve yeni yetişen kuşaklarda var olan millî duygular sebebiyle, Ruslar Moskova'daki Özbek orta mektebini kapatmışlardır (s. 302-303).

Eserde yer alan notlar tarihî bakımdan yetersiz de olsa yine yararlıdır. Sonunda, aynı yazarın Arslan Subutay olarak kaleme aldığı *Dichter und Dichtung in Turkistan*'ına yer verilmiştir (s. 317-335). Bu ise Türkçesi olan metnin adeta bir özeti gibidir.

1920-30 yıllarının hem güzel hem de acı günlerini yansıtan bu eser, birkaç yönden dikkat çekiyor.

a. Türkistan insanının, özellikle aydınlarının, o dönemde kendilerini *Türk* hissettiklerini anlıyoruz. "Türk" ve "Türkçe", Türkistan doğumlu Settar Cabbar için doğal bir gerçektir. Bu gelişmeler Türkistan sahasında özellikle genç kuşakta bir çeyrek yüzyıldır devam edegelmiştir.

b. Türkistan'ın birliği, hem siyasi hem de kavram olarak ora insanının içinde yer almıştır. Bu sebeple Kazakistan'ın Türkistan'dan ayrıldığını belirttiği Ayas(Gayas) İshaki de eleştirilmektedir (s. 238; 240, ing. 239, 241). Buna karşılık Enver Paşa (1880-1922) yüceltilmektedir.

c. Türkistan sahasında dikkate değer gelişmeler olabileceksen Stalin, 1937'deki büyük hareketi ile, bunun bir süre için söndürmüştür.

d. Türkistan hareketi, yurt içinde daha çok edebiyat hareketi içinde yayılma göstermiş ve gösterebilecektir.

Hayatı hakkında, 1931 sonrasında şimdilik bilgi alınamayan Settar Cabbar bu eseri ile hem Türkistan insanının iç dünyasını ortaya koymuş, hem de 1920'li yılların mücadelesine ışık tutmuştur. Kendisini rahmetle anarken, eserin bir nüshasını saklayan Hayri Tokay'ı da rahmet ve minnetle anmak gerekir. Eseri yayınlayanlara, Türkistan Millî İstiklal Bayrağını bir kere daha gün ışığına çıkaranlara teşekkür borçluyuz.

TUNCER BAYKARA

